

І. Б. Шафранська,

аспірант, Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя, м. Тернопіль

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ КООПЕРАЦІЇ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX — ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТОЛІТТЯ

I. Shafranska,

PhD student by Ternopil National Technical University named after I. Pulyui

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF COOPERATION IN WESTERN UKRAINE IN THE LAST THIRD OF THE XIX — THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY

У статті представлені результати комплексного дослідження розвитку теорії кооперації останньої третини XIX — першої третини XX століття з використанням сучасних підходів до проведення досліджень в історії економічної думки. Виявлено умови, в яких розвивалась теорія та практика кооперації в зазначений період. Визначено роль організацій "Просвіта", "Господарсько-промислове товариство", "Краєвий Союз Кредитовий", товариств "Народна торгівля" та "Дністер" (кооперативний банк), які займалися даною проблемою та розвивали кооперативну діяльність. Досліджено та представлено аналіз діяльності, поглядів, основних наукових праць діячів кооперативного руху Західної України останньої третини XIX — першої третини XX століття, зокрема Євгена Олесницького, Костя Паньківського, Данила Тянячкєвича; виявлено їхній вплив на вирішення практичних проблем західноукраїнських селян.

This article presents the results of a comprehensive study of the theory of cooperation last third of the XIX — the first third of the twentieth century using modern approaches to research in the history of economic thought. Author found conditions in which developed theory and practice of cooperation during this period. Author identified the role of organizations "Education", "Household and Industrial Society", "Regional Credit Union", societies "People's Trade" and "Dniester" (cooperative bank) what worked this problem and developed cooperative activities. Author investigated and analysed activities, attitudes, basic scientific works by leaders of the cooperative movement in Western Ukraine last third of the XIX — the first third of the twentieth century, including Eugene Olesnytskyu, Kost Pankivskyu, Daniel Tanyachkevych; founded their impact on solving practical problems of farmers in Western Ukraine.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, кредити, "Просвіта", "Господарсько-промислове товариство", "Краєвий Союз Кредитовий", товариство "Народна торгівля", товариство "Дністер", Євген Олесницький, Кость Паньківський.

Key words: cooperation, the cooperative movement, credit, society "Prosvita", "Household and Industrial Society", "Regional Credit Union", society "People's Trade", society "Dniester", Eugene Olesnytskyu, Kost' Pankivskyu.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ідея кооперації на західноукраїнських землях з'явилась внаслідок прийняття в 1873 році в Австро-Угорській державі (до її складу тоді входили Галичина, Буковина й Закарпаття) спеціального кооперативного закону "Про заробково-господарські стоваришення", згідно з яким забезпечувалась автономія кооперативів та заборонялось втручання в їх діяльність сторонніх осіб та чиновників. До того ж, уряд забезпечував фінансову підтримку кооперації через громадські організації та фонди.

На сьогодні немає цілісно відтвореної картини розвитку економічної думки в Західній Україні та розвитку коопе-

рації в зазначений період з використанням сучасної методології. До початку 90-х років XX ст. об'єктивне вивчення такої проблеми було неможливим через вплив радянської цензури, а за часів незалежності нашої держави дослідники таких цілей перед собою не ставили.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження розвитку економічної думки західноукраїнських земель та частково теорії кооперації у другій половині XIX ст. здійснив С.М. Злупко у своїй монографії у 1969 р. у ракурсі, котрий не суперечив соціалістичним ідеям і цілям.

Окремі аспекти даної проблеми вчений зачепив у посібнику "Українська економічна думка. Постаті і теорії" (2004 р.).

Досвід господарської діяльності західноукраїнської кооперації аналізував І. Васюта. Дослідники С. Гелей, Р. Пастушенко в 1996 році висвітлили окремі питання в статтях "З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині", "Просвіта і кооперативний рух у Галичині". Початки споживчої кооперації на західноукраїнських землях досліджував в 1996 році Р. Пастушенко. Громадську і парламентську діяльність Євгена Олесницького вивчала дослідниця І. Чуйко.

У ХХІ столітті дослідники не порушували дану проблему комплексно і тому вона потребує перегляду і доповнень з використанням нових методів та підходів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Автор ставить перед собою такі завдання: комплексно дослідити розвиток теорії кооперації останньої третини ХІХ — першої третини ХХ століття з використанням сучасних підходів до проведення досліджень в історії економічної думки; виявити умови, в яких розвивалась теорія та практика кооперації в зазначений період; виявити та визначити роль організацій, які займались проблемою кооперації та розвивали кооперативну діяльність досліджуваного періоду; проаналізувати діяльність, погляди, основні наукові праці діячів кооперативного руху Західної України останньої третини ХІХ — першої третини ХХ століття, зокрема Євгена Олесницького, Костя Паньківського, виявити їхній вплив на вирішення практичних проблем західноукраїнських селян.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відомості про результати кооперації в європейських країнах спонукали до спроб кооперування в Західній Україні в останній третині ХІХ — першій третині ХХ століття. Проте серед населення західноукраїнських земель саме українці найпізніше зацікавились кооперацією та почали нею займатись. Свої господарські та торговельні товариства першими заклали поляки, які взагалі були передовими у господарському і політичному житті краю.

З 1873 р. ідеями кооперації починає цікавитись культурно-освітнє товариство "Просвіта". Великою загрозою для економічного та духовного розвитку нації було тоді пияцтво. Тому священики та місцева світська інтелігенція заклали в селах братства тверезості, матеріальною основою яких були, за задумом, позичкові каси, громадські шпихліри та крамниці.

Банкрутство Рустикального та Крилошанського банків, "Общого рольничо-кредитного заведенія для Галиції та Буковини" у 1883 р. викликали з боку інтелігенції Галичини зневіру у власних силах і надовго відвернули бажання організації самостійної економічної діяльності. Діяльність кредитних товариств схожих на делятинську "Надію" та тисменицьку "Віру" теж не викликали в народі оптимізму та віри у власні можливості. В основу своєї праці вони поклали погоню за прибутком. Наприклад, у 1876 р. із 57 таких товариств 34 надавало позики під 12% річних і більше [1, с. 78; 4, с. 100].

Тому в 80-х роках ХІХ ст. інтелігенція не проявляла достатньої ініціативи до ведення кооперації. В цей час віру у здатність кооперування зміцнити економічне становище українців підтримувало "Господарсько-промислове товариство", засноване в 1881 р. С. Качалою, А. Ничаєм, Д. Танякевичем та іншими в Станіславі (сьогодні м. Івано-Франківськ). Товариство поширювало серед українців економічні знання, засновувало у селах ощадно-позичкові каси, господарські школи, здійснювало оплату праці мандрівних учителів господарської справи, виділяло кошти на видання

економічної літератури, випускало часопис "Господар і промишленник", створювало торговельні товариства. Проте "Господарсько-промислове товариство" не змогло розгорнути як слід своєї діяльності.

Організаційно-координуючим центром економічного життя українців у 80-х роках ХІХ ст. виступала "Народна торгівля", заснована у Львові в 1883 р. з ініціативи Василя Нагірного [1, с. 77]. "Народну торгівлю" справедливо вважають першою справді кооперативною організацією українців на західноукраїнських землях. За задумом, це мав бути центральний магазин гуртових закупівель товарів для споживчих крамниць, закладених громадами, церквою, приватними особами з українців, "Просвітою" та "Обществом ім. М. Качковского".

У 1882 р. у часописі "Діло" В. Нагірний виклав цілий план створення такої гуртівні та організації навколо неї української торгівлі, в першу чергу, кооперативної [3, с. 88]. Перші кроки в діяльності "Народної торгівлі" були досить невпевненими, оскільки тодішнє галицьке суспільство консервативно сприймало ідеї кооперації. З 1884 р. правління "Народної торгівлі" почало створювати торговельні склади у Львові та у провінції. Товариство повноцінно розгорнуло свою гуртову торгівлю лише в 1885 р. З 1897 р. "Народна торгівля" почала співпрацювати з "Просвітою" [1, с. 79; 3, с. 89]. Внаслідок цього "Народна торгівля" почала інтенсивніше пропагувати кооперативні ідеї і співпрацювати з існуючими споживчими крамницями.

В 90-х роках ХІХ ст. та на початку ХХ ст. (до 1904 р.) зв'язки "Народної торгівлі" з крамницями покращились. Проте спроби товариства налагодити українську торгівлю не мали тривалого великого успіху. Крамниці, навіть при фінансовій допомозі, не витримували конкуренції. До їх занепаду часто також призводили через невміння та недбалість власників.

У кінці 80-х активно розвивало видавничу діяльність товариство "Просвіта". Ще у 1874 р. воно видало статут для позичково-кредитних кас і "Поучення як закладати громадські шпихліри" [5, с. 13]. У 1887 р. виходять друком робота В. Нагірного "Порадник для крамниць" та підручник К. Левицького "Про позичкові каси". За кошти товариства вийшли у світ популярні книжечки про кооперацію, а саме: "Про шпихліри і крамниці" (д-р К. Левицький, 1893 р.), "Про сільські каси позичкові і щадниці" (1994 р., К. Левицький) [13, с. 5—18], "Поради для торговельних підприємств" (В. Нагірний, 1897 р.), "Наука про товари" (А. Ничай, 1897 р.) та інші [12, с. 42]. Вони містили інформацію про заснування і організацію товариських споживчих крамниць, способи використання їх переваг та можливостей для вирішення власних економічних проблем.

Не зважаючи на появу на початку ХХ ст. самостійних кооперативних спілок з власними видавництвами, "Просвіта" продовжує займатись випуском спеціальної літератури. Це книги М. Новаковського "Спілки для ощадності й позичок (система Райфайзена)" (1900 р.), К. Гуревича "Про лучбу ґрунтів або комасацію" (1902 р.), К. Левицького "Про нові спілки господарські" (1904 р.), К. Левицького та І. Петрушевича "Порадник торговельний" (1905 р.) та інші.

Серед найбільш вартісних і популярних на той час книг, виданих за участі "Просвіти", також назвемо: "Практичний підручник для товариств задаткових" (Т. Кормош, 1895 р.), "Спілки для ощадності і позичок" (М. Новяківський, 1900 р.), "Порадник торговельний" (К. Левицький, І. Петрушевич, 1905 р.), "Підручник для спілок молочарських" (Ж. Хмєлевський, 1907 р.), "Поучення, як закладати спілки для торгівлі і промислу системи Рочдель" (І. Петрушевич, 1908 р.) тощо. Всього ця організація видала в 1868—1912 рр. 69 книг (520 тис. примірників) господарсько-кооперативного змісту [12, с. 40—41].

Розвитком торгівлі на західноукраїнських землях, окрім "Просвіти", займались товариства "Дністер" (кооперативний

банк), Краєвий Союз Кредитовий (1898 р.). Останній став центральною ощадною касою для всіх видів кооперації та в 1911 р. налічував 889 членів та надав 4,6 млн крон позичок. Краєвий Союз Кредитовий ставив перед собою наступні завдання: організація кооперативів та контроль за їх діяльністю, надання останнім дешевих та вигідних кредитів, заснування підприємств на основі інвестицій, сприяння селянам у купівлі землі, участь у парцеляції маєтків.

Згодом Краєвий Союз Кредитовий сконцентрував свою діяльність на кредитуванні. Іпотечні кредити надавав Земельний Банк Іпотечний. Функцію організації та контролю кооперативів взяв на себе Український Краєвий Ревізійний Союз (м. Львів). В 1912 р. він мав 5577 кооперативів, а його загальний баланс становив 56,5 млн крон. Справою парцеляцій займалося товариство "Земля".

З 1922 р. Краєвий Союз Кредитовий займався поширенням кооперативних ідей в друкованих виданнях, організацією курсів, лекцій, економічних з'їздів, конференцій, кооперативних свят, виставок, надавав стипендії кооператорам, що навчалися.

На Буковині центром кооперативної діяльності була "Селянська Каса", яка на 1912 р. поєднувала 174 кооперативи. На Закарпатті кооперативний рух на початку ХХ ст. робив лише перші кроки і ним опікувалися угорська спілка "Кредитна" (м. Будапешт) та споживча "Мурашка" [2, с. 9].

Під час Першої світової війни кредитну кооперацію зміною споживча. Споживчі, виробничі, закупівельно-збутові та кредитні кооперативи об'єднувались в товариства "Народна торгівля", "Маслосоюз", "Центросоюз", Центральний кооперативний Банк ("Центробанк").

Значний внесок у розвиток кооперації на західноукраїнських землях зробив Євген Олесницький. В 1892 р. він став співзасновником страхового товариства "Дністер", в 1894 р. — "Руської задаткової каси" (яка допомагала селянам купувати землю та організовувати невеликі кооперативи тощо і стала однією з найбільших кредитних організацій на Стрийщині), в 1898 р. — Крайового союзу кредитового, в 1910 — Земельного банку іпотечного [14, арк. 12].

На початку 90-х рр ХІХ ст., будучи членом "Просвіти", Є. Олесницький виїжджав у села з доповідями на різні теми, в тому числі й економічні, і вважав, що економічні питання слід вирішувати з допомогою просвіти народу. Тому організація "Просвіта" займалася розвитком ткацтва, молочарства, деревного та насіннєвого промислів, збутом сільськогосподарської продукції, допомогою в організації кас [6, с. 241—243].

Євген Олесницький найбільше долучився до покращення стану молочної галузі. З 1903 р. він почав займатися розвитком кооперативного молочарства, організовував спеціальні бесіди із селянами, писав статті в газеті "Діло", сприяв створенню Союзу руських молочарських спілок, а згодом Крайового господарсько-молочарського союзу (продукція яких була дешевшою від імпортованої і не поступалась за якістю) та його видання "Господар і промисловець" [6, с. 247—250].

Для покращення торгівлі Є. Олесницький організував торгівельний синдикат, об'єднавши його згодом із перемисьською спілкою в союз спілок у Львові. З часом утворився цілий Крайовий союз для розведення та збуту худоби, який до Відня постачав м'ясо зі всієї імперії і саме цим викликав незадоволення влади [6, с. 267—271].

Теоретиком та практиком західноукраїнського кооперативного руху був агроном за освітою Кость Паньківський. Він закінчив Вищу Агрономічну Школу у Відні. В 1884—1888 рр. працював в газеті "Діло". На формування світогляду майбутнього кооператора вплинули напрацювання Ш. Жіда, Р. Оуена, Шульце, Райфайзена.

У К. Паньківського кооперація виступала силою, що "прямує до організації цілого суспільства" [7, с. 56]. Вона, на думку К. Паньківського, повинна усунути "визискування" у кредитуванні, споживанні, виробництві тощо і легко може протистояти колективізму та державництву соціалізму. К. Паньківський виступав проти втручання держави в кооперацію, оскільки остання тоді "стає забавкою політики" [8, с. 12]. Він наголошував, що в закладенні спілки має бути лише приватна ініціатива, а "ведення справ кредитової кооперації через урядові особи не може бути правильним і через се, що вони одвічальні не перед членами кооперації а перед вищою властю" [8, с. 11]. К. Паньківський визнав, що завдання держави полягає у забезпеченні умов для розвитку кооперації: створення необхідного законодавства, лояльному відношенні до приватної ініціативи, поширенні серед населення відомостей про кооперацію.

Вчений визначив конкретні позитивні наслідки від створення спілок. По-перше, вони сприяють економічній незалежності певних груп господарів. Наприклад, у кредитовій — від лихварів, а в виробничій — від підприємців (працівників) тощо. По-друге, об'єднання спільних зусиль сприятиме конкурентоспроможності, а також знищить конкуренцію між окремими індивідуумами. По-третє, капітал звільниться від визисків та сплати дивідендів [9, с. 1].

В основу кооперації вчений покладав колективну власність, спільну працю для загальної користі, передбачивши можливе надання невеликих індивідуальних паїв. Переваги споживчих спілок і кооперації загалом вчений виклав у невеличкій праці "Кооперація, її ідея, задача і значіння" (1907) [10], статті "Кооператизм" [9]. Закликаючи до створення спілок, К. Паньківський опирався на напрацювання англійського економіста Р. Оуена та француза Фур'є, досвід створення споживчих асоціацій у Англії, виробничих — у Франції, кредитових — у Німеччині, рільничих — у Данії, а також будівельних — у США, що беззаперечно свідчить про обгрунтованість пропозицій К. Паньківського та дослідження ним проблеми кооперації в джерелах світової економічної науки.

Співпрацюючи з організацією "Просвіта", К. Паньківський з допомогою Д. Тянячкєвича створив тютюнову та споживчу крамницю. Сприяв залученню до кооперативної діяльності А. Жука. Він був ініціатором проведення реорганізації "Просвіти" в товариство просвітньо-економічне, працював над розробкою нового статуту, який передбачав створення штихлірів, позичкових кас, промислових підприємств. У 90-х рр. під керівництвом К. Паньківського був створений кооперативний банк "Дністер".

У 1898 р. за його ж участі виник "Краєвий Союз Кредитовий", що став центром кооперативного руху і взяв на себе обов'язки закладання спілок, їх консультування та кредитування, здійснення парцеляції поміщицьких землеволодінь і надання селянам з цією метою кредитів, проведення ревізій в кооперативах. Таким чином, К. Паньківський в основному працював в сфері кредитової кооперації.

Будучи єдиним економістом серед правління Союзу, К. Паньківський займався його фінансово-господарськими справами решту свого життя. За дев'ять років праці він збільшив кількість кооперативів у Галичині в десять разів. Крім того, Кость Паньківський заснував у 1904 р. Ревізійний Союз, який став осередком ревізії в кооперативній діяльності Галичини.

Великих зусиль доклав вчений до теоретичних розробок в сфері кооперації, будучи редактором журналу "Економіст". Він зацікавлював читачів економічними проблемами і способами їх вирішення, пропагував ідею спілчанства. Часто через брак статей К. Паньківський змушений був заповнювати весь номер власними, підписуючись різними іменами. Серед його співробітників були, зокрема, Євген Олесницький, Тит Войнаровський, Василь Нагірний.

К. Паньківський виступав за кооперативну діяльність на добровільних засадах. Наголос на національному характері кооперації Кость Паньківський зробив у праці "Помагаймо собі самі...": "В історії нема випадку, щоб культурно більш розвинений і заможний народ допоміг розвинути бідніший від себе нації з одної лише сентиментальності..." [11, с. 53], підкріплюючи цими словами не лише економічну вигоду, а й національно-патріотичні почуття.

Перед Першою Світовою війною проблемами кооперації в краєвому відділі по патронажі аграрних об'єднань в Галіції займався Едвард Тайлор (1884—1964). Перша його визначна праця "Поняття кооперації" (1916) [15] виявила незвичайні науково-теоретичні здібності вченого. Ідею кооперації Е. Тайлор розвивав також в ряді своїх статей. Вчений писав: "чиста економічна теорія повинна знаходитися в зв'язку з життям, не лише з його явищами, а й потребами. Теоретичні дослідження практичних життєвих проблем саме це і дають [15, с. 8—9]". Зокрема, на думку Е. Тайлора, приватна власність є основою особистого інтересу, який підштовхує до активної господарської діяльності. Однак вчений запропонував видозміну дрібних володінь у вигляді асоціацій як самостійних виробничих об'єднань.

У пізніших своїх працях "Польська інфляція" та "Друга польська інфляція" (1926) Е. Тайлор відмітив деякі власні помилки. Інфляція найбільше вплинула на дрібних власників, на яких саме він і покладав надії щодо гармонізації економічних відносин в своїх ранніх працях, присвячених кооперації.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження проблеми виявлено, що питанням розвитку кооперативного руху на західноукраїнських землях з 70-х рр. XIX ст. займалися С. Качала, Д. Тяняквич. На початку 90-х років відомими теоретиками та практиками кооперації були Є. Олесницький та К. Паньківський. На початку XX ст. проблемами кооперації в краєвому відділі по патронажі аграрних об'єднань в Галіції займався польський вчений Едвард Тайлор.

Діяльність кооперативних організацій сприяла ширшому розвитку культурно-освітньої справи в Галичині та формуванню нових економічних ідей у населення. Проте на західноукраїнських землях було достатньо сприятливих умов для формування кооперативів, виховання нового покоління освіченим та всесторонньо розвинутим з багатим досвідом та широким світоглядом.

Література:

1. Васюта І. Західноукраїнська кооперація: досвід господарської діяльності [1883—1939 рр.] / І. Васюта // Економіка України. — 1994. — № 3. — С. 77—82.
2. Вербовий М.В. Фінансово-кредитні інституції національного господарського руху в Західній Україні впродовж 1848—1939 років: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.01.04. / М. В. Вербовий. — К., 2005. — 19 с.
3. Гелей С. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти / [С.Г. Бабенко, М.А. Аріман, В.В. Апоній та ін.]. — К.: Ред. газ. "Вісті...", 1996. — 192 с. — С. 87—98.
4. Гелей С. Просвіта і кооперативний рух у Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти / [С.Г. Бабенко, М.А. Аріман, В.В. Апоній та ін.]. — К.: Ред. газ. "Вісті...", 1996. — 192 с. — С. 99—105.
5. Качор А. Роля "Просвіти" в економічному розвитку Західної України / А. Качор. — Вінніпег, 1960. — 32 с.
6. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: [передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами] / Є. Олесницький. — Стрий: Щедрик, 2007. — 381 с.

7. Паньківський К. Дві дороги до зміни обставин працюючих верств / К. Паньківський // Економіст. — 1907. — № 11. — С. 55—57.

8. Паньківський К. Значення приватної і державної ініціативи в кооперації / К. Паньківський // Економіст. — 1908. — № 6. — С. 11—12.

9. Паньківський К. Кооператизм / К. Паньківський // Економіст. — 1908. — № 7. — С. 1—2.

10. Паньківський К. Кооперація, її ідея, задача і значіння / К. Паньківський. — Львів, 1907. — 6 с.

11. Паньківський К. Помагаймо собі самі / К. Паньківський // Економіст. — 1905. — № 4. — С. 53—54.

12. Пастушенко Р. Початки споживчої кооперації на західноукраїнських землях / Р. Пастушенко // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: зб. пр. / [С.Г. Бабенко, М.А. Аріман, В.В. Апоній та ін.]. — К.: Ред. газ. "Вісті...", 1996. — 192 с. — С. 37—43.

13. Список видань товариства "Просвіта" у Львові: [1868—1929]. — Львів, 1929. — 38 с.

14. ЦДІА [Центральний державний історичний архів], м. Львів. — Фонд 309. — Оп. 1. — Спр. 1686. — Арк. 1—38.

15. Taylor E. Pojecie wspodzielczosci. — Poznan, 1916. — 356 с.

References:

1. Vasyuta, I. (1994), "Western cooperation: the experience of economic activity [1883—1939]", *Ekonomika Ukrayiny*, vol. 3, pp. 77—82.
  2. Verbovyi, M.V. (2005), "Financial and credit institutions of national economic movement in Western Ukraine during the years 1848—1939", Abstract of Ph.D. dissertation, Economic history and history of economic thought, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of World Economy and International Relations, Kyiv, Ukraine.
  3. Gelej, S. (1996), "History of trade and cooperative education in Galicia", *Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy: Istorychni ta sotsial'no-ekonomichni aspekty*, vol. 1, pp. 87—98.
  4. Gelej, S. (1996), "Prosvita and the cooperative movement in Galicia", *Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy: Istorychni ta sotsial'no-ekonomichni aspekty*, pp. 99—105.
  5. Kaczor, A. (1960), *Roľ "Prosvita" v ekonomichnomu rozvytku Zakhidnoi Ukrainy* [The role of the "Enlightenment" in the economic development of Western Ukraine], Prosvita, Winnipeg, Canada.
  6. Olesnyts'kyj, Ye. (2007), *Storinky z moho zhyttia: (peredruk vydannia 1935 r. z dodatkovyvy materialamy) [Pages from my life: (reprint edition in 1935 with additional material)]*, Schedryk, Strij, Ukraine.
  7. Pan'kivs'kyj, K. (1907), "Two roads to the changing situation of workers layers", *Ekonomist*, vol. 11, pp. 55—57.
  8. Pan'kivs'kyj, K. (1908), "The value of private and public initiatives in cooperation", *Ekonomist*, vol. 6, pp. 11—12.
  9. Pan'kivs'kyj, K. (1908), "Kooperatyzm", *Ekonomist*, vol. 7, pp. 1—2.
  10. Pan'kivs'kyj, K. (1907), *Kooperatsiia, ii ideia, zadacha i znachennia* [Cooperation, idea, job and role], L'viv, Ukraine.
  11. Pan'kivs'kyj, K. (1905), "Helper for themselves", *Ekonomist*, vol. 4, pp. 53—54.
  12. Pastushenko, R. (1996), "The beginnings of consumer cooperatives in Western Ukraine", *Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy: Istorychni ta sotsial'no-ekonomichni aspekty: zbirnyk prats'*, pp. 37—43.
  13. (1993), *Spysok vydan' tovarystva "Prosvita" u L'vovi: (1868—1929) [List of publications society "Prosvita" in Lviv: (1868—1929)]*, L'viv, Ukraine.
  14. Central State Historical Archives, Lviv, fund 309, description 1, case 1686, sheet 1—38.
  15. Taylor, E. (1916), *Pojetsie vspodzielchosti* [The concept of cooperation], Poznan, Poland.
- Стаття надійшла до редакції 30.10.2014 р.*